

MUÂFÂ b. İMRÂN

'at ehli olduğunu söylemiştir. Cerh ve ta'dilde görüşüne itibar edilen Muâfâ, Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiğine göre hadis öğrenmek için muhtelif beldelere seyahatler yapmış, uzun süre Süfyân es-Sevrî ile birlikte olmuş, hadis, fıkıh ve edebiyat konularında ondan çok faydalanmış ve hocasının *el-Câmi'u's-şâgîr*'ini rivayet edenler arasında yer almıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 314). Muâfâ b. İmrân 185 (801) yılında Musul'da vefat etti; cenazesini Musul Valisi Ömer b. Heysem kıldırdı. Bu tarih 184 (800) ve 186 (802) olarak da zikredilmiştir. Defnedildiği kabristan Muâfâ b. İmrân Kabristanı, hadis okuttuğu cami de Muâfâ b. İmrân Camii diye anılmıştır.

Muâfâ güzel konuşur, zâhidâne yaşardı. Varlıklı bir aileden geldiği için oldukça zengindi. Malını hayır için sarfeder, dost ve arkadaşlarına yardımda bulunur, kendisi de kıt kanaat geçinmeyi severdi. Hadis ilmiyle meşgul olmayı her şeyden değerli görürdü. Hâricîler iki oğlunu Musul vak'asında öldürüp malını talan ettiği zaman herhangi bir tepki göstermemiştir.

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'i, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'leri, ayrıca İbn Huzeyme'nin *eş-Şâhîh*'i, Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı, Taberânî'nin üç *Mu'cem*'i, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Mu'cem*'i ve Beyhâkî'nin *Şu'abü'l-îmân*'ında yer almıştır.

Hatîb el-Bağdâdî Muâfâ'nın sünen, zühd, edep ve fiten konularında kitap yazdığından (İbnü'l-Cevzî, IV, 181), Zehebî de kendisine ulaşan âli isnadlarından ve rivayet icâzetine sahip olduğu küçük bir müsneden söz eder. Ayrıca vefatından önce çocuklarına birkaç varaktan ibaret bir vasiyet bıraktığı belirtilmiştir. İlk tabakat kitabının kim tarafından yazıldığıyla ilgili tartışmalarda Muâfâ'dan da söz edilmiş, bazı tarih ve tabakat kitaplarındaki bilgilerden hareketle *Târîhu'l-Mevsilî* adlı çalışmasıyla bu sahada ilk eseri onun kaleme aldığı söylenmiştir (Sezgin, I, 348). Muâfâ'nın böyle bir çalışmasının bulunmadığını ileri sürerler ise Yezîd b. Muhammed el-Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsilî*'inde Muâfâ'nın hayatına genişçe yer verildiği için eserin yanlışlıkla ona nisbet edildiğini belirtmiştir. Ancak İbn Hacer'in ondan yaptığı iktibaslar dikkate alındığında (*Fethu'l-bârî*, X, 286; *el-İşâbe*, VIII, 250) bu görüşün isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 487; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (nşr. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dârü'l-fıkr), VI, 72; VIII, 13; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 368, 399; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VII, 529; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 314; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 226-229; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrih li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-şâhîh* (nşr. Ebû Lübbâbe Hüseyin), Riyad 1406/1986, II, 761-762; İbnü'l-Cevzî, *Şifatü's-şafve*, IV, 180-181; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 147-155; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 80-86; XXI, 302; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 287-288; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), VII, 104; X, 286; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), VIII, 250; Sezgin, *GAS*, I, 348; Fr. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 133; M. J. L. Young, "Arabic Biographical Writing", *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (ed. M. J. L. Young v.dğr.), Cambridge 1990, s. 170; C. F. Robinson, "al-Mu'âfa b. 'Imrân and the Beginnings of the Tabakat Literature", *JAOS*, CXVI/1 (1996), s. 114-120.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MUÂFÂ b. İSMÂİL
(المعافى بن إسماعيل)

Ebû Muhammed Cemâlüddîn
el-Muâfâ b. İsmâil b. Hüseyin el-Mevsilî
(ö. 630/1233)

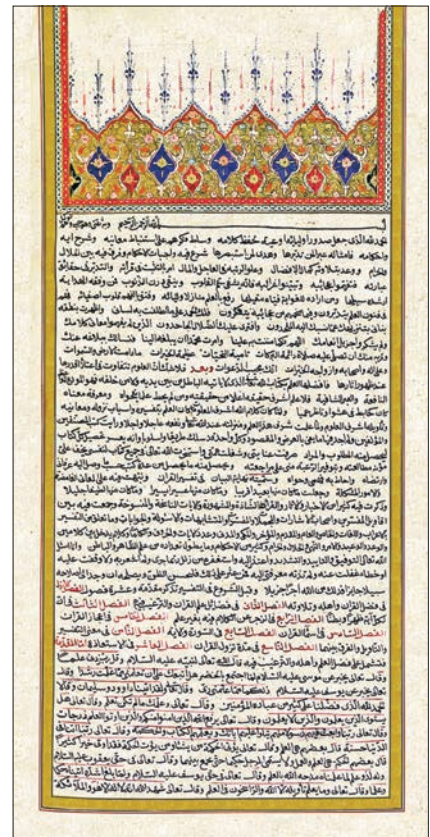
Tefsir, fıkıh ve hadis âlimi.

551 (1156) yılında Musul'da doğdu. İbnü'l-Hadevs diye de tanınır. İbn Muhâcîr ve İmâd b. Yûsuf'tan fıkıh, Ebû'r-Rebî Süleyman b. Hamîs ve Müslim b. Ali es-Sincî'den hadis tahsil etti. Şâfiî mezhebinin önemli fakihleri arasında yer aldı. Daha sonra fıkıh okuttu; fetva verdi. Bağdat'a giderek hadis rivayetinde bulundu. Ebû Abdullah Zekiyüddin Muhammed b. Yûnus el-Birzâlî, İbnü'l-Hâcib ve İbnü'l-Adîm Abdurrahman b. Cemâl gibi şahsiyetler kendisinden hadis rivayet ettiler. Muâfâ b. İsmâil Musul'da öldü.

Eserleri. 1. *Nihâyetü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*. Daha çok rivayet tefsiri sahasında yazılan tefsirlerdeki bilgileri özetleyip bir araya getirmek suretiyle telif edilen hacimli bir eser olup tam bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 460). Diğer nüshaları parçalar halinde Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 165; Fâtih, nr. 398; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 691) ve Köprülü (nr. 65) kütüphanelerinde kayıtlıdır. Ömer Nasuhi Bilmen, tefsirin Süleymaniye Kütüphanesindeki bir nüshasını (Fâtih, nr. 398) yanlışlıkla Ebû İshak es-Sa'lebî'ye nisbet eder (*Büyük Tefsir Tarihi*, I, 407). Kitabın baştan Bakara sûresinin 60. âyetine kadar

olan kısmını Süleyman Hâmid Kemârâ yüksek lisans tezi (Riyad 1405/1985), 203. âyetinden 266. âyetine kadar olan bölümünü Filve Nâsir Hamd er-Râşid (Riyad 1416/1996) ve Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetinden sûrenin sonuna kadar olan kısmını Hissa Abdullah Muhammed el-Man-sûr (Riyad 1417/1997) doktora tezi olarak tahkik etmiştir. Eyyûp Sabri Fani, Muâfâ b. İsmâil ve tefsiriyle ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). 2. *el-Mücez*. Giriş bölümünden *Nihâyetü'l-beyân*'ın bir muhtasarı olduğu anlaşılan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Kılıçlı Paşa, nr. 79). 3. *Ünsü (Enisü)'l-münkaft'în li-ibâdeti rabbi'l-âlemîn*. Eserin birinci bölümünde Kur'an'ın faziletine, tahâret ve ahkâmı ile namaza ait hususlara dair 300 hadis nakledilmiş, ikinci bölümde 300 kıssa anlatılmış, üçüncü bölümde birtakım şiir ve kasidelere yer verilmiştir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 774; Süleymaniye Ktp., Resîd Efendi, nr. 527, Ayasofya, nr. 1668, 1671,

Muâfâ b. İsmâil'in *Nihâyetü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* adlı eserinin ilk sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 460)



Hacı Mahmud Efendi, nr. 1743/2, Nafiz Paşa, 142, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 625, Pertevniyal Sultan, nr. 35). Kaynaklarda müellifin *el-Kâmil fi'l-fıkh* ve *Ahđâku'l-ağbâr fi ahbârî'l-ebırâr* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, XXV, 717-718; Sübkî, *Tabakât*, V, 156-157; İznevi, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 450-451; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 322; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1947; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 143; Brockelmann, *GAL*, I, 440; *Suppl.*, I, 610; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973-74, I, 407; II, 502-503; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 259; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, *el-Mu'cemü'l-a'lâm*, Limasol 1407/1987, s. 150; Süleyman Mollaibrahimođlu, *Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler*, İstanbul 2002, s. 135-136; Eyyüp Sabri Fani, *Muâfâ b. İsmâil el-Mevsilî ve Tefsirindeki Metodu* (doktora tezi, 2002). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36-46.



EYYÜP SABRİ FANİ

MUÂFÂ en-NEHREVÂNÎ

(المعافى النهروانى)

Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerıyyâ
b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî
(ö. 390/1000)

Edip, kıraat,
tefsir ve hadis âlimi, fakih.

7 Receb 305 (24 Aralık 917) tarihinde dünyaya geldi. Genellikle tercih edilen bu tarih yanında 303 (915-16) yılında doğduğu kendisinden nakledilmiştir. Irak'ta Dicle'nin doğusunda Bağdat ile Vâsıt arasındaki Nehrevan'dan olmakla birlikte doğum yeri bilinmemektedir. Ulemâdan olan babası gibi İbn Tarârâ lakabıyla anılır. Bu lakap bazı kaynaklarda İbn Tarâre ve İbn Tarâr şeklinde de geçer ki Zebidî Tarâr'ın onun dedesi olduğunu belirtir. *el-Celîsü's-şâlih* adlı eserinde verdiği bilgiden (I, 233), 314'te (926) hadis öğrenimi gördüğü, 316 (928) yılında İbn Ebû Dâvûd ve Ebû Muhammed İbn Sâid el-Hâşimî, bir yıl sonra da Ebû'l-Kâsım el-Begavî ve başka hocalardan, ayrıca Yahyâ b. Muhammed el-Mehâmilî, İbn Ukde, Muhammed b. Hemmâm el-İskâfî gibi Bağdatlı diğer âlimlerden ders okuduğu göz önüne alınca on yaşlarında bu şehirde yaşadığı tahsil için 316 (928) ve 319 (931) yıllarında Nehrevan'da (*el-Celîsü's-şâlih*, II, 454; IV, 41), 323'te (935) Sâmerâ'da (*a.g.e.*, I, 137; II, 453; IV, 39), ayrıca Basra'da (*a.g.e.*, II, 96, 129) bulunduğu ve 335'te (946) Hulvân'a gittiği (*a.g.e.*, II, 222) anlaşılmaktadır. Hac için Hicaz'a seyahati (*a.g.e.*,

III, 196), Vezir Sâhib b. Abbâd ile görüşmek amacıyla Rey'e gitmesi hariç Irak dışına çıktığı hususunda bilgi yoktur. Bağdat'ta bir süre kadî nâibliği yaptığı kaydedilir. Muâfâ 18 Zilhicce 390 (19 Kasım 1000) tarihinde Nehrevan'da vefat etti. Ölüm tarihini birçok kaynağa aykırı olarak Yâkût el-Hamevî ve İbnü'l-Enbârî'nin 12 Zilhicce (13 Kasım) şeklinde göstermesi yanlış olmalıdır.

Dostu İbnü'n-Nedîm, Muâfâ'nın Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin mezhebini bilme konusunda zamanında tek olduğunu, çeşitli ilimlerde mahir ve güçlü bir hâfizaya sahip bulunduğunu belirtir. Kendisiyle tanışan Ebû Hayyân et-Tevhîdî muhtelif ilimler yanında özellikle eser, ahbâr ve Arap tarihi konusunda geniş bilgisine dikkat çeker. Sonraki kaynaklar da fıkh, nahiv, lugat, şiir ve edebiyat alanlarında devrinin önde gelen simaları arasında yer aldığını kaydeder.

Edebiyat alanında Niftâveyh gibi bir üstattan yararlanan Muâfâ bu konudaki eserinde İbn Düreyd, Ebû Bekir es-Sülî, İbn Ziyâd el-Mukrî, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî ve çağdaşı diğer birçok edipten doğrudan haber ve kıssalar rivayet etmiştir. İbnü'l-Enbârî'nin verdiği bilgiye göre (*Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 248) edebiyattaki hocalarından biri olan Ahfeş el-Asgar'ın (ö. 316/928 [?]) yine ona atıfla bu alandaki öğrencileri arasında zikredilmesi (*DMBİ*, IV, 133) yanlıştır. Dilbilimci olarak eklektik bir karakter taşıdığı ve belli bir ekole mensubiyetinin gözlenmediği belirtilirse de (Dietrich, CV [1955], s. 285) Basra'da tahsil görmesi ve eserindeki bazı ifadeleri Basriyyûn'a meylettğini düşündürmektedir (bk. *el-Celîsü's-şâlih*, II, 281). Şiirlerinden örnekler yanında fesahatine örnek olarak nesrinden de bazı parçalar kaynaklarda yer almıştır.

Tefsir ve kıraat alanındaki bilgisiyyle de tanınan Muâfâ bu hususta İbn Şenebûz, Ebû İsa el-Bekkâr, Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Hıdır b. Hüseyin el-Hulvânî gibi hocalardan ders aldı. İbn Şenebûz ile İbn Mücâhid arasında şâz kıraatler konusundaki ihtilâf ve Muâfâ'nın İbn Şenebûz'un derslerine devam edip diğerinden rivayette bulunmaması, şâz kıraatleri benimseme hususunda hocasının görüşlerine katıldığı şeklinde yorumlanabilir. Önceki ulemâdan bu konuda Muâfâ üzerinde etkili olanlardan biri de fıkh alanında olduğu gibi Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. Taberî yedi kıraate

bağlılığı vâcip görmez ve bu hususta yazdığı eserde yirminin üstünde kıraate yer verir (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 31, 34). Aralarında Ahmed b. Mesrûr el-Habbâz, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Ahvâzî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin de bulunduğu çok sayıda râvisi olmasına ve kıraate dair bir kitap yazmasına rağmen Ebû'l-Kâsım el-Hüzelî'nin bütün kıraatlere yer verdiği *el-Kâmil* adlı eseriyle Ebû Ma'ser et-Taberî, Sıbtu'l-Hayyât ve İbn Fethân'ın kitaplarındaki sınırlı atıflar dışında Muâfâ'nın rivayetlerine kıraat kitaplarında yer verilmemiştir.

Muâfâ, Taberî'nin mezhebinin ateşli bir savunucusu, Taberî'den sonra onun mezhebinin en önemli müelliflerinden biri olmuştur. Taberî'nin vefat tarihi (310/923) göz önüne alınca onun fıkhını doğrudan kendisinden değil talebeleri vasıtasıyla öğrendiği anlaşılır. Muâfâ Bağdat'ta o dönemde yaygın olan Hanefî, Şâfiî ve Zâhirî mezheplerine karşı kendi mezhebini savunmuş, Hanefîler'den Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebir*'ine, Ebû'l-Hasan el-Kerhî'ye, Şâfiîler'den Müzenî ile Ebû Yahyâ el-Belhî'ye ve Zâhirî mezhebinin imamı Dâvûd ez-Zâhirî'ye reddiyeler kaleme almıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 292-293). Taberî mezhebinin zamanla ortadan kalkmasıyla diğer tâbileri gibi Muâfâ'nın bu alandaki eserleri de gözden düşmüş, fıkhî görüşleri unutulmuştur. Bu mezhebe mensubiyetinin onun Sünniliği konusunda bir delil olması yanında biyografisine dair kaynaklarda da bu hususta tereddüde yer verilmez. Şii ve Sünnî kaynaklarında Şîa imamlarının menkıbelerine dair ondan birçok rivayetin nakledilmesi, İmâmiyye kaynaklarında onun rivayetiyle gelen bazı hadislerin bu mezhebin haklılığını teyit edici mahiyette olmasına rağmen (*DMBİ*, IV, 132) Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Necâşî gibi Muâfâ'ya yakın Şîa tabakat müellifleri ve bunları takip edenler onu Şii müellifleri arasında zikretmez. Ancak Taberî'nin önce Şâfiî mezhebine mensup olması ve fıkhî görüşlerinin yakınlığı sebebiyle Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, Muâfâ'yı Şâfiî tabakatına dair eserine alırken M. Ali Müderris gibi bazı biyografi yazarları da onun Şâfiî olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Rivayet konusunda güvenilir kabul edilen Muâfâ'dan ve öğrencilerinden hadis nakledenler arasında Ebû't-Tayyib et-Taberî, Ebû'l-Kâsım el-Ezherî, Ebû'l-Alâ el-Vâsıtî, Ebû Sa'leb, Ahmed b. Ömer en-Nehrevânî'nin adları anılabilir. Şîa ulemâ-